

Salvador Allende

Rendhagyó kontinens

Latin-Amerika — amelyből Kuba szocializmusával történelmileg kiemelkedett — a harmadik világtól különböző „negyedik világ” ... Megkülönböztetése nem újkeletű. Hiszen évszázados múltú független államok alkotják, s bizonyos térségei elérik a legfejlettebb ipari államok „poszt-indusztriális” színvonalát. S lényeges nemzetközi kérdésekben is, mégpedig elég különös világpolitikai összefüggésben, a harmadik világtól sajnálatos eltérésekkel nyilvánult meg; például éppen Kuba diplomáciai elszigetelésének kísérletében.

Néhány hónapja azonban, pontosabban: amióta Chilében Salvador Allende került az elnöki székbe, s Bolívia és Perui másképpen hallat magáról, mint régebben, a rendhagyó jelző új tartalommal telítődik. Nem lehetetlen, hogy ez az amúgy is „metastabil” földrész most már valóban minőségi változások „kritikus” pontjához közeledik.

Peru és Bolívia minden bizonnyal tartogathat még meglepetéseket. De hogy Chilében, a leghiggadtabb — „puccsmentes” — latinamerikai országban magát

marxistának valló, hazáját a haladás felé vezető elnök népfronti kormánya parlamentáris úton, a kereszténydemokrácia támogatásával kerüljön hatalomra — hát ez mindenképpen a rendhagyó földrészhez illő, korszakalkotónak mondott esemény.

Az „Allende-jelenség” minden bonyolult vonatkozásának felismeréséhez még hiányzik a történelmi távlat. Néhány problémát illetően azonban mintha máris tisztult volna a láthatár.

A változások lehetősége, ime, konkrét valóság, a balratolódás esélyei elvetelhetetlenek egy problémátlanulak éppenséggel nem mondható történelmi szakaszban is. S Bolívia viszonylatában kiváltképpen feltűnő a bebizonyosodott „belpolitikai immanencia”.

S ki hitte volna, hogy „a világ e legkatolikusabb földrészén” ilyen fontos összefüggésekben hivatkozhatunk még az egyház illő szereplésére? A forradalmi lehetőségek sokáig nem is sejtett tartalékaik tűnnek hát fel. Régi intézmények különös módon megújulnak? Talán inkább az a különös, ha a társadalom képtelen a maga ábrázata szerint átformálni akár már merevnek tűnt intézményeket is.

Az események alakulását tartósan befolyásoló tendenciák bemutatásának szándékával következő összeállításunkban két latin-amerikai réteg, az értelmiség meg a papság helyzetét elemző írásokat közlünk, illetve — gazdaságpolitikai vonatkozásban — a „Szövetség 1 Haladásért” kérdésére térünk vissza.

Kennedy szenátor illetékes bírálója az egykor oly nagy reklámhadjárattal beharangozott programnak (a szemelvényeket a Saturday Review LIII. 42. számából válogattuk).

Jorge Amado az értelmiségi réteg szélesedését felismerve hirdeti a haladás folyamatossága miatt is elengedhetetlen egységet a különbözőségben (Le Monde Diplomatique, 200).

S végül Anca Voican cikke társadalomtörténeti igénnyel elemzi a háttérből előlépett latin-amerikai katolicizmus hivatását (Lumea, 376).

Lantos László

A tízéves Szövetség

A hatvanas éveket azzal kezdtük, hogy a latin-amerikai nemzetekkel együtt elköteleztük magunkat egy, az egész félgömbre kiterjedő akcióra: megteremteni a jobb élet lehetőségét a szegénységet és elnyomást elviselni kényszerülő latin-amerikaiak számára. Ezeket a népeket megfosztották bizalmuktól, hitüktől a politikai intézményekben, a nyugati félteke nagyobb részére jellemző gazdasági és társadalmi haladásban való részesedésük, s a legalapvetőbb jog — az egyén méltósága — gyakorlásának lehetőségétől, amelyet e félteke a világnak ígért. E hiányosságok felismerése után, 1961 márciusában forradalmi üzenet szállt Latin-Amerika kormányai és nemzetei felé: felszólítottuk őket, kössenek velünk új szövetséget — *la Alianza para el Progreso*.

De alig egy hónappal később, 1961, április 17-én partra szálltunk a Disznó-öbölben: a féltéken alkalmazott ágyúzás-diplomáciánk történelmének kínos emléke ez. Bizonyosága annak, hogy még mindig nem vontuk le a tanulságokat: semmi néven nevezendő jogunk sincs erőszakkal vagy más módon beavatkozni Latin-Amerika népeinek belső ügyeibe.

Történelmünk folyamán valóban ritkán követte egymást ilyen gyors egymásutánban két ellentmondó esemény; az egyik azt jellemezte, ami a legjobb, a másik meg azt, ami a leggyatrább az amerikai külpolitikában. Az elmúlt évtized folyamán a Szövetség a Haladásért nemes célkitűzéseit újra meg újra beszennyezte a Disznó-öböl jelképezte hidegháborús filozófia.

A Pentagon, a külügyminisztérium és hírszerző ügynökségeink, attól való féltelmükben, hogy a kényurak hegemoniá-

jának hanyatlása szélesre tárja a kapukat a kommunista forradalmak előtt, az Egyesült Államokat a stabilitás pártján való beavatkozásra sarkallták. Politikánk nem Latin-Amerikára méretezett volt, hanem ugyanolyan jellegű, mint az, amely arra vezetett bennünket, hogy a 40-es években Kínában minden változást sürgető erővel szemben Csan Kaj-seket támogassuk. Azonos azzal a politikával, amely jelenleg arra készlet, hogy Vietnamban Thieu rendszerét támogassuk, 1965-ben ez a merev hidegháborús filozófia ösztöklélt a tengerész-gyalogság bevetésére Dominikában. Az Egyesült Államok kommunistaellenes szólamokba burkolt beavatkozásának célja a rend biztosítása és a demokrácia meghonosítása volt. A valóságban azonban ez se rendet, se demokráciát nem eredményezett; még mindig nem tudatosodott bennünk, milyen nagy károkat okozott éppen nekünk az az akció.

A Szövetség a Haladásért első nagy kísérletünk volt arra, hogy változtassunk idejétmúlta politikánkon. Kennedy elnök és sokan mások megkísérelték politikánkat a földrészen végigviharzó társadalmi forradalom követelményeinek megfelelően áthangolni. A Szövetség eredetileg nem azt jelentette, hogy meg kívánjuk ismételni az 50-es évek szűk látókörű gazdasági segélyprogramjait. A Szövetségnek fel kellett volna karolnia a társadalmi igazság, a politikai szabadság, a demokratikus kormányzás és a gazdasági haladás ügyét: a változás féltekénk hagyományaival egyező szellemét volt hivatott feléleszteni. Iskolák, utak, hidak épültek. S ami ennél fontosabb: egy évtizeddel korábban e tájakon még ismeretlen intézményesített tervszerűség esz-

méjét felkarolta. A Szövetség a Hala-dásért Amerika-közi Bizottsága regio-nális szinten a kiértékelés és tervezés valóban illetékes és alkotó jellegű mecha-nizmusává vált.

De a Szövetség, ez a bátor kezdemé-nyezés és új gondolat, halódik. Szelleme évről évre gyengül. Elkötelezettségünk elenyészik. Mert a latin-amerikaiak dön-tő többsége számára a jobb élet re-ménye meg nem valósult álom maradt. Az Egyesült Államok népe nem jajve-székelt a Szövetség eszményeinek fel-adása miatt. Nálunk teljes az érdekte-lenség az iránt, ami Latin-Amerikában történik. Kevesen tudják, hogy az Ame-rikai Államok Szervezetének új Char-tája van, vagy hogy az AASZ a nyáron tartotta a legutóbbi közgyűlését. A La-tin-Amerikából érkező hírek közül csak azokra figyelünk fel, amelyek egy-egy kormány megdöntéséről, repülőgép-elté-rítésről vagy nagykövetrablásról számol-nak be. Az amerikai közvélemény azt sem tudja, hogy féltekenken 25 köztár-saság létezik. Azt sem, hogy 10 millió állampolgárunk ereiben spanyol és por-tugál vér folyik, hogy sokan a latin-amerikai indián kultúra örökösei, vagy hogy néger állampolgárainkat történelmi kötelekek fűzik Jamaica, Trinidad vagy Barbados polgáraihoz.

Személyes tragédia, hogy lényegében ugyanazokat a sötét statisztikákat ismé-telhetem, amelyeket Kennedy elnök 1960-ban és Robert Kennedy 1966-ban idézett. A latin-amerikaiak döntő többsége szá-mára a Szövetség csődöt mondott. A la-kosság 30%-a még mindig meghal, mi-előtt betölténé a 40. életévét. A szegén-yiség, a hiányos táplálkozás, a beteg-ség továbbra is sorvasztja, megfosztja a kezdeményezés kedvétől Latin-Amerika lakosainak többségét. A kicsiny kopor-sókat kísérő gyászmenetek gyakorisága a világ legmagasabb gyermekhalandóságá-nak szomorú tanúsága. A gyermekek 55%-a nem látogatja rendszeresen az ele-mi iskolákat, s 100 középiskolába jutó tanulóból 75 kimarad, mielőtt végezne.

Nagy csalódást okozott a Szövetség gazdaságpolitikája. Az egy főre számított gazdasági növekedés átlaga mindössze 1,8 %-ot ért el, vagyis kisebb, mint azok-ban az években, amikor még nem volt Szövetség. Részben azért, mert az Egye-sült Államok gazdasági segélye csak a fele volt annak, amelyet a Szövetség fej-lesztési alapja ígért. És segélyünk értékét ráadásul azzal is csökkentettük, hogy megkivántuk: dollárjainkat az Egyesült Államokban termelt javak vásárlására fordítsák, mégpedig olyanokra, amelye-

ket sok esetben a vilápiacon olcsóbban beszerezhettek volna. S ezenfelül azt is megköveteltük, hogy a javak 50 %-át az Egyesült Államok hajóin szállítsák. E megkötések 40 %-kal csökkentették a se-gély értékét. Sok ország viszonylatában az előzőekben nyújtott segély és a Szö-vetségé között csak látszatkülönbség volt.

Noha a Szövetség sok felelős tényező-jének és több latin-amerikai személyi-ségnek a jóindulata kétségbevonhatatlan, a Szövetség társadalompolitikai csődje nem sokat váratott magára. A földek to-vábbra is a lakosság elenyészően cse-kély hányadának a birtokában maradtak. Bizonyos országokban a lakosság 10 %-a birtokolja a földek 90 %-át. A falusi munkaerő egyharmada munkanélküli. A népességszaporodás folytán a munkanél-külség növekszik, s ez további bajok forrása; még több szakképesítetlen szem-ély áramlik a nagyvárosokba. Pedig köztudomású: a városok még arra sem alkalmasak, hogy a jelenlegi munkaerőt foglalkoztassák.

A Szövetség politikai balsiker is volt. Arra szántuk, hogy új fejezetet írjon Latin-Amerika politikai történelmébe, hogy véget vessen a családi diktatúrák és katonai államcsínyek gázos korszaká-nak. S mi történt? A 9 év alatt 30 alkotmányos kormányt döntöttek meg. 11 latin-amerikai köztársaságbán van katonai kormányzat. Ezek több száz mil-lió dolláros amerikai katonai segélyt kapnak. Több országban lábbal tiporják az alapvető emberi jogokat; megbuktak a Szövetség demokratikus eszméi.

S a Szövetség demokratikus szelleme itthon is elenyészett. Erős demokratikus hagyományai ellenére az Egyesült Álla-mok tovább támogatja az alapvető em-beri jogokat megtagadó latin-amerikai rendszereket. Hallgatunk, ha megkíno-zzák a politikai foglyokat Braziliában. Pedig sok esetben egyedüli bűnük, hogy változások szükségességét hirdették.

Nem azért hangsúlyozom ezt, mert Brazília az egyetlen a világon és a félte-kén, amely ilyen megtorlásokra veteme-dett, hanem mert Braziliát olyan kor-mány vezeti, amelyet teljes mértékben támogatunk pénzzel, fegyverekkel, mű-szaki segítséggel s a szoros diplomáciai kapcsolat biztosította előnyökkel.

Az Európa Tanács a politikai elnyo-más és a politikai foglyok kínzása miatt elítélte a görög katonai diktatúrát. Le-galább ennyit kellene tennie az Ame-rikai Államok Szervezetének is. A nyu-gati félteke nemzeteinek kötelessége, hogy a nemzetközi közvélemény reflek-torát a braziliai gyalázatra irányítsa.

Nem Brazília az egyetlen ország, ahol a Szövetség eszméi és a parancsuralmi rendszereknek nyújtott támogatás közötti ellentmondások megnyilvánulnak. Argentínában is parancsuralmi katonai rendszer kormányoz, s felszámolták az egyetemi autonómiát (...) Diktátor van hatalmon Paraguayban, s elnévelt a politikai vélemény szabadság. S más nemzetek esetében is a parancsuralom már nem kivétel, hanem szabály.

A parancsuralmi rendszerek hosszú számkivetettségre, szenvedésre ítélik azokat, akik szót emelnek az alapvető változásokért, és tenni is próbálnak valamit értük. Vezetésre alkalmas személyiségektől fosztják meg ezzel Latin-Amerika népeit, akiket aztán egyáltalán nem könnyű pótolni. Ahol a parancsuralmi kormányok elnyomó intézkedései a legtűrhetlenebbé váltak, a hazai forradalmárok megkíséreltek terrortal választolni az erőszakos cselekedetekre. Mi nem támogatjuk az erőszak egyetlen formáját sem, mert az erőszak mindenképpen az alapvető emberi jogok megtagadása, bármelyik oldalról jön, sérti a civilizált magatartást (...)

A kilenc esztendő során folyósított 673 millió dolláros katonai segély nagyobb hányadát azok a kormányok kapták, amelyek nem is titkolták, hogy nem tartják tiszteletben a demokrácia alapelveit. Az alapfeltevés az volt, hogy az Amerika-ellenesség, a lázadás és a kommunista felkelés véget ér, ha a rendőrség és a katonaság alaposabb kiképzést és jobb felszerelést kap. A valóságban azonban még virulensebb Amerika-ellenességet tapasztaltunk néhány, közelmúltban végrehajtott katonai puccs idején. Az eltelt évtized tapasztalata azt bizonyítja, hogy Latin-Amerika népe immunis a külföldi ideológiával szemben ...

A felforgatás lehetősége nem azért maradt fenn Latin-Amerikában, mert a rendőrségek kiképzése hiányos, hanem azért, mert általános a nyomorúság. Az éhség, szegénység, betegség és jogfosztottság okozta nyugtalanság fenyegetésére nem az a válasz, hogy fegyvereket exportálunk az elégedetlenséget kihasználó lázadók ellen: a régi bajok gyökerét kell kitépni. Ideje volna felismerni, hogy elkerülhetetlen az alapvető társadalmi változás a világban. Stabilitás a stabilitásért? Hát ez bizony steril politika, Latin-Amerikában összeütközéshez vezet a növekvő elvárások forradalmával. A változást elkerülni nem lehet. Az egyetlen ésszerű segélypolitika: támogassunk felelős, reprezentatív, népük igényének megfelelő kormányokat.

Latin-Amerika sorsáról nem az Egyesült Államoknak, hanem a latin-amerikaiaknak kell dönteniük. Meg kell értetnünk velük, hogy nem ohajtunk beavatkozni, nem kívánunk a nép és törekvései semmiféle elnyomásának részesei lenni.

A nyugati félteke minden nemzete politikai érettségének próbaköve jelenleg Chile. Az ország politikai történelmében Eduardo Frey elnökségének hat esztendője pozitív és haladó korszak. Mindazonáltal egy önmagát marxistának valló személyiség nyerte el a legelső szavazatot a minap megtartott elnökválasztáson. A kongresszus döntése jelenti majd az utolsó lépést a választási folyamatban. A politikai szabályok betartásának tiszteletet parancsoló hosszú előzményei vannak Chilében. Bármilyen legyen a kongresszus döntése, az Egyesült Államoknak és más nemzeteknek mindenképpen tiszteletben kell tartaniuk a chilei nép ama jogát, hogy maga válassza meg vezetőit.

Most már világos, hogy a hetvenes években a Szövetségnek vissza kell térnie ahhoz a szellemhez, amely kilenc esztendővel ezelőtt felkorbácsolta a lelkesedés hullámát Latin-Amerikában. Az a szellem nemcsak gazdasági fejlődést, hanem politikai szabadságot és társadalmi igazságot is hirdetett. A Szövetség a Haladásért alapvető hibája az, hogy mindig elmulasztottuk felülvizsgálni. Egy évtizeden át hangsúlyoztuk a Szövetséget, s megfeledeztünk a haladásról.

Ha azt akarjuk, hogy egyszer s mindenkorra vége szakadjon a földrész lakossága nagyobb hányadát sújtó szegénységnek és igazságtalanságnak, a fejlesztés második évtizedében alapvető változások kell hogy végbemenjenek a kontinensen a hatalom és a gazdaság megosztásában. A reális kérdés nem az, hogy lesz-e változás, hanem inkább az: vajon intelligenciával és együttérzéssel meggyorsíthatjuk-e a változást, s elkerülhetjük-e az erőszakosabb és rombolóbb változtatásokat. A hetvenes években az Egyesült Államok életbevágóan fontos döntése arra vonatkozik, miként reformáljuk meg saját elképzeléseinket, hogy egyezzenek a latin-amerikaiak korszerűsödésre irányuló törekvéseivel. De ahhoz, hogy új életre keltsük a Szövetség eszményeit, határozottan kell cselekednünk.

Először is az Egyesült Államoknak újra kell fogalmaznia a Szövetség politikai célküldéseit. Egyeztessük a cselekvést a szólammal. Ellentétben azzal a jelentéssel, amelyet Rockefeller kormányzó terjesztett elő latin-amerikai útja után, az Egyesült Államoknak nem szabad jó-

● Egy főre számított bruttó össztermelés
 * Városi és falusi gerilla

Elnök **OSVALDO DORTICOS**
 Miniszterelnök **FIDEL CASTRO**
 Szocialista ország

Elnök **RAFAEL CALDERA RODRIGUEZ**
 Kereszténydemokrata kormány

Elnök **MISAEL PASTRANA BORRERO**
 Konzervatív kormányzat

Miniszterelnök **FORBES BURNHAM**
 Köztársaság

Elnök **JOSE-MARIA VELASCO IBARRA**
 (Diktatúra)

Elnök **JUAN VELASCO ALVARADO**
 tábornok
 Haladó jellegű katonai rezsim

Elnök **EMILIO GARRASTAZU MEDICI**
 Katonai diktatúra

Elnök **JUAN JOSÉ TORRES**
 tábornok
 Haladó jellegű katonai rezsim

Elnök **ALFREDO STROESSNER**
 tábornok
 Katonai diktatúra

Elnök **SALVADOR ALLENDE**
 Népfronti kormány

Elnök **ROBERTO LEVINGSTON**
 tábornok
 Jobboldali katonai kormányzat

Elnök **JORGE PACHECO ARECO**
 Köztársaság

Latin-amerikai államfők

(A ■ jelek a lakosság számát jelzik, millió főben)

(A L'Express nyomán)

vághagyólag tudomásul vennie a demokratikus kormányok megdöntését, arra a hiedelemre alapozva, hogy „a katona új típusa került előtérbe”.

Másodszor: katonai misszióink azonnali visszarendelését sürgetem. Véleményem szerint tanújelét kell adnunk annak, hogy ellenzünk mindenféle beavatkozást a politikai életbe. Tizenhét latin-amerikai országban van még katonai misszióknak, Costa Ricában például, ahol nincs is hadsereg, s Peruban, ahol pedig már másfél évvel ezelőtt kérték visszahívását. Legnagyobb katonai misszióknak Brazíliában működik, pedig ott aztán szigorúak a politikai megkorlátások. Ráadásul — nyilván azért, hogy jól láthatóvá tegyék az Egyesült Államok jelenlétét Latin-Amerikában — egyes missziók titokban együttműködtek a vendéglátó országok katonai klijkjével. Ezek a missziók néha nagyköveteink hivatalos nyilatkozataival ellentétes politikát folytattak. Sok latin-amerikai szemében ezek a missziók nem a haladásért, hanem a tirannusok

támogatásáért való szövetséget jelképezik.

Haladéktalanul revideálnunk kell katonai segélyprogramjainkat, s be kell szüntetnünk a fegyverek hitelbe való szállítását Latin-Amerikába. Katonai politikánk hiábavalósága bebizonyosodott El Salvador és Honduras háborújában. Mindkét hadsereg tisztjeit az Egyesült Államokban képezték ki, s mindkét hadsereget az Egyesült Államok fegyverezte fel.

Harmadszor: az Egyesült Államok gazdasági segélynyújtásával ne csak a gazdasági fejlődést igyekezzék előmozdítani, hanem egyben a társadalmi igazságosságot célzó programok megvalósulását is. A Szövetség reformokat célzó menetrendjét a hetvenes években az alapvető változások elfogadására kell építenie. Nem szabad azokra hallgatnunk, akik a *status quo* mindenáron való fenntartását kívánják.

Edward Kennedy

Egység a különbözőségben

Mennyire elkötelezett társadalmi és politikai síkon a latin-amerikai író, az irodalom? Mennyivel fontosabbak számúra az életbevágó gondok és bajok a tisztára formális problémáknál? Hogyan foglal állást az író a zord latin-amerikai valóságban? Ezt a kérdést kiegészíthetjük és általánosíthatjuk, hogy — az irodalom határain túl — az egész intellektuális életet felölelje. Mi az értelmiségiek, az alkotók és a kultúra terjesztőinek szerepe most, amikor földrészünkön tombol az erőszak?

Miguel Ángel Asturias, a regényíró, mesterünk, akinek életműve félreérthetetlen és rendkívül pozitív felelet erre a kérdésre, felelőssége teljes súlyával kimondta, hogy országaink irodalma a „száműzöttek irodalma” volt évszázadokon át; sokszor külföldön művelték olyan írók, akiket a politikai helyzet hazájuk elhagyására kényszerített. A függetlenségi harc óta nem is egyszer megismétlődött és napjainkban ismét súlyosbodó helyzetet jellemez ez a kijelentés. Nemcsak írók kénytelenek száműzetésben végezni alkotómunkájukat, hanem az értelmiségiek hatalmas tömege is kénytelen ki-

vándorolni és a dél-amerikai értelmiségiekre ráparancsolt korlátokon túl fel-lelni az alkotó- és kutatómunka lehetőségét. Köztük az értelmiség színe-virága: filmrendezők, zeneszerzők, képzőművészek, újságírók, tanárok és tudományos kutatók serege. Országaink fejlesztésében be nagy szükség lenne rájuk!

Belföldön folyik mégis a legádázabb harc, a leggyilkosabb küzdelem: az értelmiségiek kétségkívül a legtevékenyebbek, ha ugyan nem a leghatározottabbak is azok közül, akik hazájuk oly szörnyű életlehetőségein mindenképpen változtatni igyekeznek. Világot gyűjtanak a viharban.

*

Egyesek — noha Latin-Amerika nem ismeretlen előttük — nagy könnyelműen hajlamosak egy kalap alá venni földrészünk különféle nemzeteit, mintha országaink és népeink mind ugyanazt az egyforma és fájdalmas arculatot mutatnák.

Véleményem szerint súlyos hiba ez, mivel problémáink leegyszerűsített, túl-

ságosan is felületes szemlélete következhetik belőle, és féltő, hogy a szimplifikálás miatt nem érzékelik majd az árnyalatokat, bár ezek gyakran lényegesek a Mexikótól Patagóniáig terjedő végtelen térségek tanulmányozásában.

Van latin-amerikai egység, ez kétségtelen; vannak olyan értékek és problémák, melyek a Föld e részének minden nemzetére és emberére jellemzők. De fontos kiemelni, hogy egységünk majdnem mindig a negatív oldalra, életünk és való helyzetünk árnyoldalaira vonatkozik: a szomorú politikai állapotokra és a katonai diktatúrákra, a kíméletlen imperialista kizsákmányolás miatt országainkban uralkodó siralmas gazdasági helyzetre; azoknak, az országoknak a nyomorúságos helyzetére, melyekben a lakosság elenyésző kisebbségének vannak fenntartva a kulturális javak, mivel a — roppant nagy százalékban frásztudatlan — többség még arra sem képes, hogy jussát kikövetelje; végül a nyomorúságos egészségügyi helyzetre: a járványokra, az egészségügyi politika teljes hiányára, a szörnyű gyermekhalandóságra. A halálban, a nyomorúságban vagyunk egyek.

De ha jobban a dolgok mélyére hatolunk, felmerül bennünk a kérdés: vajon Latin-Amerika olyan kontinens-e, amelynek a közös sorsból adódó problémái vannak? S a választ keresve nagy eltéréseket észlelünk az országok vagy ország-csoportok között. Hogyan is állíthatók egymás mellé, mintha minden problémában és a megoldások keresésében egyek lennének, annyira különböző gazdasági, társadalmi, sőt kulturális fokon álló országokat, mint amilyen például egyfelől Brazília, Argentína meg Mexikó, másfelől Haiti, Paraguay meg Ecuador? Egyes országok iparosodása tagadhatatlan (veszélyes ostobaság ezt szektarianizmusból tagadni), míg más nemzetek még mindig félféudális elmaradottságban élnek. A gazdasági viszonyok sem azonosak. Szükségtelen is Kubát említeni: fejlődésének irányzata szocialista, következőképpen kulturális fejlődése is egészen más kritériumokhoz igazodik, mint amilyenek a többi országban érvényesek.

Nem azonos népeink etnikai alkata sem. Fajták szerinti összetételünkben is egymástól különböző népek vagyunk. Jellegetes minden egyes nép arculata. De azért a Latin-Amerikát tárgyaló nemzetközi kollokviumokon megfelelőeknek a jellegzetesen brazilról vagy argentinről, chileiről vagy peruiről, mexikóiról vagy paraguayiról, hogy egy ködös latin-amerikai egységet kreálhassanak, Súlyos

tévedés ez, hiszen minden egyes népünknek megvan a maga jellegzetes, másoktól megkülönböztethető jellemvonása és magatartása, cselekvésének módja; haladására ezek hatnak, ezek szabják meg kultúráját s nemzeti arculatát.

*

Biztos és bizonyított dolognak vélem, hogy — egyetlen, de világos példát vegyünk — a brazil irodalom tematikája és problematikája közös a többi latin-amerikai irodalommal (a nagybirtok, a nyomor, a külföldi kizsákmányoló, a politikai diktatúra és az elnyomás sötét képe); közös az is, hogy elköteleztük magunkat a népek. Eltérünk azonban más országokban élő frótársainktól abban, ahogy elkötelezettségünknek eleget teszünk, ahogy témáinkat megírjuk. Más a ritmusunk, amint nyelvünk is más. Különbözők kulturális értékeink. Meghatározott s végleges keveredés meszticei vagyunk. Kulturális hivatásunkról is sajátos, megkülönböztetett felfogásunk van.

Latin-Amerikát egységes tömbnek tekinteni, horizontálisan egyetlen — világostalan és tragikus — arculatúvá züllesztetni nem csupán hamisítás, hanem rendkívül veszélyes is, a való helyzet elemzése és a megoldás keresése szempontjából. Sokféle és változatos lehet a választott út. Allende chilei választási győzelme is éppen ennek a bizonyítéka. Ha minden országot egyformának képzelni el, Latin-Amerika alkotó tevékenységét eleve korlátoznók: a politikában éppen úgy, mint az irodalomban, a tudományban, a gazdasági életben. Ha méltán mondhatjuk, hogy Latin-Amerikában már úton van a forradalom, akkor hozzá kell tennünk, hogy nem azonos módon bontakozik ki minden országban. Gondatlan orvoskodással elpusztíthatunk egy beteg országot; hiszen ha a betegség alapjában véve mindenütt ugyanaz is, súlyosságának foka, virulenciája és főként a beteg ellenálló képessége országonként roppant eltérő.

Emiatt nem merek minden latin-amerikai országot egybevonni, és problémáikról csak úgy általánosságban szólni. Amikor így járunk el, hajlunk arra, hogy egyetlen ország és egyetlen nép problémáit és gondjait általánosítva az egész kontinens problémáiként és bajaiként mutassuk be. Inkább csak arra szorítkozom tehát, hogy Brazília szívverését hallgatom és érzékelem — ami különben igazán nem csekélység, hiszen nyolc és fél millió négyzetkilométerével és százmillió lakosával Brazília valóságos földrész.

*

Egyes brazil hatóságok roppant gyanúsnak találják Gregorio de Matas nemrégiben kiadott összes műveit (Braziliában most jelentek meg első ízben), mert felforgató írónak tekintik őt. Költőnk a XVII. században élt és írt: abban az időben Brazília még kialakulóban is alig volt, s az országban — akkor még portugál gyarmaton — éppenhogy elkezdődött a fajok és kultúrák népünk későbbi arculatát meghatározó keveredése. Gregorio de Matas, a féktelen mesztic nagy hatással volt a népre; ő a mi költészetünk, a mi irodalmunk megteremtője. Egész életművében protestál, feltárja a vétségeket, erőszakos cselekedeteket, a korrupciót, küzd kora hatalmasai ellen, és védi a nép érdekeit. Olyan szenvedélyvel és fenséggel írt, hogy költészete még ma, évszázadok múltán is megborzosgat és felkavar.

A Gregorio de Matasszal kezdődő hagyománynak következőképpen folytatódnia kellett később, mind hatalmasabb méretben, történelmünk minden szakaszában: a függetlenség kivívását megelőző harcokban, aztán a függetlenségi harcban, a rabszolgaság megszüntetéséért és a köztársaság kikiáltásáért vívott harcokban. Értelmiségiek, főként írók, lankadatlan fáradozásának eredménye minden politikai és társadalmi mozgalom, a társadalom szerkezetének minden változása, a nép helyzetének javulása.

Nemcsak fennmarad, hanem gazdagsodik is ez a hagyomány. A mai Brazília nehéz helyzetében, rendkívül bonyolult körülmények között az értelmiségiek tevékenysége hosszú idő alatt szerzett érettségről tanúskodik. Nem csupán arról van szó, hogy részt kell venniük a braziliai problémák megoldásában, melyek nemcsak drámaiak, hanem már-már tragikus színezetűek, nem csupán arról, hogy meg kell világítaniuk a járható utat, Ezenkívül meg kell akadályozniuk népünk jellemének megváltoztatását és eltorzítását, eredeti vonásainak és fő jellegzetességeinek megsértését, nemzeti egyéniségének módosítását és azt, hogy a brazil humanizmus kivessen a gyűlöletben és megaláztatásban. Fennáll ez a veszély és állandóan fokozódik mostanság, amikor a féktelen erőszak látszik egyetlen valóságnak, és önmagában találja meg saját értelmét. Egyszóval: a braziliai helyzetre éppen brazil-

ellenessége a jellemző; a tagadása annak, amik vagyunk, mindannak, amit a nehézségek ellenére évszázadok alatt építettünk. Úgy vélem, az értelmiségiek — írók, művészek, papok, tudósok, újságírók, muzsikusok, tanult emberek — azok, akik most azon fáradoznak, hogy kulturális tőkénket, népünk legértékesebb javát ne hamisítsák, ne tagadják, ne gyalázzák, ne semmisítsék meg.

A jelenlegi igen nehéz körülmények, a gazdasági elnyomástól a preventív cenzúráig terjedő elnyomás közepette a braziliai értelmiség legfontosabb feladata a nép riadókészültségének fenntartása és sajátos arculatának megőrzése. Ezen a lényeges feladaton a legkülönbözőbb irányzatokhoz tartozó emberek együtt dolgoznak; rengeteg az irányzat, sokféle az álláspont. A legtöbben valami *ellen* szervezkednek; kevesen vannak olyanok, akik *valamiért* szervezkednek. De még ilyen viszonyok között is nemcsak kurtúránk mentésén és gazdagításán fáradoznak az értelmiségiek, hanem érdemük mindaz, ami nagy és szép készülődik Braziliában.

Fontos kiemelnünk, hogy komor politikai realitásaink közepette, amikor az irányító szervek végképpen neveltségé válnak, és a vezető emberek elinalnak, váratlanul feltűnik egy-egy író, pap, drámaíró, fizikus, közgazdász — vagy zenész, aki *szambát, frevót, modinlút* szerez —, átveszi a vezető szerepét, s a nép ellenállásának és harcainak megszemélyesítője lesz.

A régebben majdnem mindig az írókra korlátozódott szellemi front kiszélesedett. Manapság történelmi jelentőségű felelősséget vállalnak tudósok és filmrendezők, egyházi emberek, kik ismét a mártíromság útját tapodják, színészek és építészek, újságírók. Van köztük természetesen mindenféle ember, és gyakran valóságos tett helyett üres szavak röpködnek. Mítoszok is születnek Rio negyedeiben, tartalmatlan mítoszok; és jelentéktelen szektariánusok azt szeretnék, ha fajvédők lennének, mert akkor nekünk is lenne „Fekete Párduc” szervezetünk. Sorolhatnám még az efféle badarságokat, de valamennyi együttvéve is semmiség vagy szinte semmiség az értelmiségiek alkotói nagyságához képest.

Jorge Amado

Protestáló katolikus papság

Latin-Amerikában egy idő óta a legjelentősebb és legkülönösebb jelenségek egyike a „tiltakozó papság“ aktivizálódása: az egyház, amelyet hosszú ideig az a vád ért, hogy a gyengén fejlettség idejét múlta társadalmi-gazdasági rendszerének fenntartásáért az uralmon levő osztályokkal és a konzervatív politikai erőkkel szövetkezett, jelenleg az átértékelések szakaszába lépett, s a korszerűsödésre és a társadalomnak „erkölcsi alapokon“ való átszervezésére irányuló törekvése tevékenységei meghatározójává vált. A latin-amerikai egyház rehabilitációját a földrészen lezajlott legjelentősebb átalakulások közé sorolják.

De — akárcsak más, a kontinens fejlődési irányát jelző folyamatok — ez a változás sem éppen olyan váratlan, s nem is olyan általános, amilyennek egyes megfigyelők minősíteni hajlamosak. A közelmúlt reformja nem érinti az egész katolikus közösséget, s nem is egyirányú.

A katolikus egyház *aggiornamentója* Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban a cölibátussal meg a pápa hatáskörével kapcsolatos vitákhoz vezetett. Latin-Amerikában azonban nem ezek a fontos kérdések. Itt a figyelem a reformista főpapok társadalmi, politikai és gazdasági jelentésű elgondolásaira összpontosult. E problémakör hordereje a Vatikán előtt sem maradt rejtett, XXIII. János *Mater et Magistra* elnevezésű enciklikája első ízben hangsúlyozta a társadalmi fejlődés szerepét az államok életében, s VI. Pál *Populorum Progressio*ja elsőként szenteltetett teljes egészében a témának. A latin-amerikai katolicizmus problémái iránt fogékony pápa 1968-ban Latin-Amerikába utazott; az első ilyen szintű látogatás volt.

A hívők széles tömegeinek igényeire figyelt fel a klérus. A latin-amerikai társadalom „elitje“ nagyobbára nem hívő, s a nemzeti államok manapság már elég erősen érzik magukat ahhoz, hogy többé ne igényeljék az egyház hagyományos támogatását: a néptömegek befolyásolásában politikai pártokra támaszkodnak. A katolicizmus nem engedheti meg magának, hogy elveszítse hívőit; éppen ellenkezőleg, megtartásukra törekszik. S Latin-Amerikában ennek legjobb eszköze: állásfoglalás a tömegek érdekében. A papság tehát új irányba orientálódott, s a társadalmi-gazdasági realitásnak megfelelően — reformistává vált. Latin-Amerika, a nagy ellentmondások, a gyengén

fejlettség és a világnézeti konfliktusok földrésze a klérus mozgalmát új irányba terelte.

E földrészen a katolicizmus fiatalabb, mint bárhol másutt. Kolumbus első expedíciójában egyetlen pap sem vett részt, de — akárcsak az akkori idők minden nagy vállalkozása — ez is a kereszt jegyében indult. Egy évvel később a pápa teljhatalommal ruházta fel Fray Bernal Boylt, Nyugat-India első egyházfőjét. Nem írták meg Latin-Amerika egyháztörténetét, kiváltképpen a gyarmati korszakra vonatkozó adatok hiányoznak. Mégis, nagyjából tisztázott, ami Fray Bernal Boyltól Dom Helder Camaraig történt. Spanyolország és Portugália királya irányította az Újvilág egyházát, döntővé a spanyol egyház szerepe vált. Később Róma keresi annak módozatait, hogy közvetlenül érvényesíthesse befolyását a spanyol gyarmatokon. De továbbra is csak „spanyol gyűrűn“ át hathat a földrész ügyeire. A függetlenségi háborúk azonban — egyházi vonatkozásban — oda vezetnek, hogy a spanyol korona patronátusát közvetlen római hatás váltja fel. Kulturális vonatkozásban Franciaország lép Spanyolország örökébe. Inspirációjának forrásai: a romantika, a pozitívizmus és a világiaság. 1850 körül már majdnem véglegesnek mondható a szakítás a múlttal, a gyarmati korszakkal. Politikai vonatkozásban időközben kialakulnak a politikai hatalom belső csoportjai, amelyek azonnal csetepatékba keverednek egymással. A liberális csoportosulás nagyobbárrészt antiklerikális álláspontot képviselő városi értelmiségiekből tevődik össze. A konzervatívok csoportosulásait „a föld arisztokráciája“ vezeti. Ez utóbbiak spanyol kultúrán nevelkedtek, következőképpen az egyházat támogatják. Kezdetben nagyobb a befolyásuk, de az antiklerikálisok erőt gyűtenek, s igyekeznek korlátozni az egyház funkcióit, amelyek akkoriban még nem csupán anyakönyvi teendők ellátására összpontosultak, hanem a politikai és gazdasági cselekvés különféle fontos területeire is kiterjedtek. Kolumbiában az 1853-ban hatalomra jutó liberálisok különválasztják az egyházat az államtól. Braziliában 1889-ben lép életbe a köztársasági alkotmány. Argentína és Chile kiemelkedő liberális vezéregyénisége Mitre és Perez. Uruguayban a Colorado-párt van hatalmon 1852-től 1903-ig. A militáns katolikusok első csoportjai 1930 körül lépnek színre.

A katolicizmus idejekorán felismeri, merről fúj a szél, s nem vállalja a hűtlenség vádját, amikor elhagyja a konzervatívokat, hogy a nagy tömegekre támaszkodó radikálisokhoz csatlakozzék. 1938-ban Chilében megalakult az első „népfront-kormány”, amelyben a radikálisok mellett a szocialisták és kommunisták is részt vesznek. Fiatal katolikusok ugyancsak 1938-ban alakítják meg a nemzeti falange-ot, ahonnan később (1957-ben) Eduardo Frey kereszténydemokráciája toborozza a tagságot.

Mind az erősen klerikalizált Chilében, Kolumbiában és Argentínában, mind a világi politikai hagyományú Mexikóban és Uruguayban kétségbevonhatatlan az egyház intézményesült befolyása. Az egyház patronál mintegy háromszáz sajtóterméket (összpéldányszám: 5 millió), tíz egyetemet, nyolcezer elemi iskolát és rengeteg főiskolát (hallgatóik száma: 2 millió). Politikai síkon: a katolikus pártok — azaz a kereszténydemokrácia — van kormányon Chilében és Venezuelában. Időnként komoly következményei voltak az egyház és az állam között kiobbant konfliktusnak: mert nem sikerült kicsikarnia a kívánt előjogokat, 1954-ben az egyház Guatemalában sietteti Jacobo Arbenz demokratikus kormányának az eltávolítását; egy évvel később Argentínában közreműködik Juan Peron megbuktatásában, pedig eredetileg segédkezett a hatalom átvételében. Venezuelában Pérez Jiménez, Kolumbiában pedig Rojas Pinilla diktatúrája bukott meg a papi hierarchiával támadt konfliktus következtében. Világosan felismerhető mindenütt az alkalmazkodás azonos szándéka: az egyház felmérte, hogy a klérus egykori szövetségei rovására az utóbbi évtizedekben a középosztály konszolidálódott. Ennek megfelelően az egyház a középosztály támogatásként alkotmányos demokrácia szövetségésévé válik. 1960 táján kezdi felismerni, hogy minden előnyt, amely a diktatúrákkal való együttműködésből fakadna, a tömegek éppen e miatt támadó antipátiája ellenstülöz. Objektív szükségszerűség készíti a régi szövetségek cserbenhagyására.

Ha csupán néhány protestáló pap „esetét” idézzük, önkéntelenül is azokat igazoljuk, akik azt hangoztatják, hogy a katolikus egyház jelenkori átalakulására vonatkozó állítás csupán néhány elszigetelt esetre hivatkozhat, tehát alaptalan. Pedig tulajdonképpen a reverendába öltözött harcosok egyikének-másikának megnyilatkozásai csupán a magas egyházi fórumok (például a CELAM — Latin-Amerika püspöki tanácsa) szintjén kidolgozott vo-

nalvezetés gyakorlatát jelzik. Az ilyen jellegű magas fórumok állásfoglalása már valóban nem vádolható szüklátókörséggel: azt visszhangozza, amit az elnyomott hívók óhajtanak. A klérus radikalizálódása azokban a térségekben a legszembetűnőbb, ahol a nyomorúság a legnagyobb. A klérus összességének állásfoglalásai a legbiztosabb jelei annak, hogy nem csupán a protestálás egyedi eseteiről van szó, hanem arról, hogy a latin-amerikai katolikus egyház átalakulása valóban tünete szerű. Az első — és legfontosabb — szembesítés a társadalmi igazságossággal a CELAM-nak 1968 nyarán Medellínben (Kolumbia) *Az egyház Latin-Amerika jelenlegi átalakulásában* címmel megtartott konferenciája volt.

Az egyház és a társadalom együttesének Medellínben kidolgozott normái lényegében az egyház cselekvő részvételét igényeznek erősíteni Latin-Amerika fejlődésének nagy kalandjában. Az évszázadok során irányító szerephez szokott egyház, ha már nem lehet a fejlődés vezető ereje, beéri a kisegítő szereppel. Régebben rengeteg konfliktus robbant ki a világi hatalommal, mert az egyház „keresztényi megoldást” próbált találni különféle állami problémákra. A Medellínben kidolgozott programot egyöntetűen haladó elemek a konzervatívok felett aratot — majdnem teljes — győzelme jelenek tekintik. Hogy ez valóban így van, azt a program fő pontjai igazolják: az alapvető emberi jogok tiszteletben tartása; a neokolonializmus bírálata; a „nevelés demokratizálásának” meghirdetése.

Legutóbb a tavaly június és október között megtartott püspöki tanácskozások igazolták, milyen fontos szerepet játszik az új latin-amerikai katolikus irányzatban a társadalmi-gazdasági helyzet felismerése. A „rendről” szóló elmélettel kapcsolatban az argentin püspökök leszögezték, hogy a rend nem értelmezhető csupán a konfliktusok hiányaként, hanem a rend „az emberi viszonylatok harmonizálása az igazságos társadalom kontextusában”. A társadalmi erőszakot pedig igenis kiválthatja a hatalmi csoportok gyakorolta elnyomás. A társadalmat minőségileg megújíthatónak hiszik, a változást a nemzet egész közösségének kell megvalósítania. Maga a változás „az összes társadalmi szektorok hozzájárulását összpontosító nemzeti felszabadulási folyamat”. Nincs abban semmi meglepő, hogy egyes fogalmazásokkal az osztályharc elkerülésének szükségességét hirdetik. Egyébként — például Kolumbiában és Venezuelában — az egyház gazdasági és társadalmi reformok követelésével pró-

bálta ellensúlyozni a kommunista befolyást; agrárreformot is követelt.

A braziliai papság is „azonnali és hatékony földreformot” sürget. Az erre vonatkozó kormányprogramot elégtelennek minősítik. A politikai foglyokkal való bánásmód és az ország északi részén megnyilvánult rendőri brutalitások kérdése körül kirobant viták hozzájárultak a brazil papság egységének megszilárdításához, pedig az ideig a konzervatívok és a haladók polarizálódásának legszembeszökőbb változata éppen Braziliában volt megfigyelhető. A haladó rétegek az erősebbek, de nem kevés még a konzervatív pap sem. A konzervatívok azonban viszszavonulóban vannak, kiváltképpen amióta a hatósági megkorlátozások megkülönböztetések nélkül sújtották a klérust.

A még egységesebb chilei egyházat tekintik a *latin-amerikai katolicizmust jelenleg meghatározó reformáramlat prototípusának*.

Már a medellini konferencia előtt félreismérhetetlenek voltak a chilei egyház tevékenységének társadalmi jegei. A haladó papok megszervezték a nagyvárosok szegénynegyedeinek lakosságát anélkül, hogy ténykedésüket a kereszténydemokrata párt közvetlenül koordinálta volna. Katolikus szakszervezeteket alapítottak, lakásépítkezési programokat, tanügyi reformokat támogattak. A papság tevékenységének is tulajdonítható az előző köztársasági elnök, Eduardo Frey, népszerűsége, s 1964-es választási győzelme. A chilei katolikusok többsége tulajdonképpen két irányzat között oszlik meg. Az egyik, a „haladó reformisták” irányzata politikailag Freytől balra helyezkedik el; a szocializmus „kommunitarizmusnak” nevezett változatát hirdetik. A másik irányzat erőszakmentes módszerekkel megvalósítandó teljes társadalmi forradalom mellett száll síkra. Ez utóbbi — baloldali pártokkal szövetkezni hajlamos — csoportot támogatja a kereszténydemokrácia balszárnya.

A Vatikánt az utóbbi időben sokat foglalkoztatja „a latin-amerikai katolikus világ jövője”, a lényegbeli strukturális egységét őrző, de társadalmi nézeteiben távolról sem egységes papság nyugtalansága és állásfoglalásai. Függetlenül attól, hogy éppen mit tart fontosabbnak: az elavult struktúrák korszerűsítését, a gazdasági és politikai függetlenség kivívását, a világ országait egymástól elválasztó szakadékok felszámolását sürgeti, avagy a Szövetség a Haladásért programját bírálja, Rómával szemben vallási függetlenséget követel, s éppen a hatóságok és az egyetemi hallgatók, illetve a szakszerve-

zetek között közvetít, a klérus szüntelenül bizonyoságot tesz cselekvő jelenlétéről a latin-amerikai országok életében.

Megjegyezzük, hogy a „klérus”, a „katolicizmus” fogalmát csupán az egyszerűség kedvéért használjuk. A jelenség maga nem globális. Alfonso Gregory atya, a Rio de Janeiro-i vallási statisztikai és társadalomtudományi központ vezetője a következőképpen jellemzi például a brazil klérus helyzetét: „240 püspökünk van. 20 közülük biztosan konzervatív s több mint 40 haladó. A többség többé-kevésbé apolitikus; inkább csak egyházkerületének problémái érdeklik. S mégis a haladó áramlat az, amely mozgásba lendíti az egyházat. Egy gépkocsihoz hasonlítva: a sebességváltó a haladókat, a fék a konzervatívokat jelképezi.” Ez a megállapítás kontinentális viszonylatban is tanulságos; többek véleménye szerint például Közép-Amerika térségében a katolicizmus ma is olyan konzervatív, amilyen száz esztendővel ezelőtt volt. Az ottani klérus hierarchiája egyöntetűen állást foglal a medellini dokumentum ellen. A guatemalai elnökválasztáson, nagyon kevés kivételtől eltekintve, a papság a kereszténydemokrácia mérsékelt baloldali jelöltje ellen, a konzervatív jelöltre szavazott.

Hova vezethetnek a Medellint követő egyházi radikalizálódás politikai következményei?

Veszteség a konzervatív erőket éri, s a latin-amerikai politikai színtérre lép a változások új és jelentős előmozdítója. Újabbban változó erőket emlegetik az értelmiség, sőt a katonaság bizonyos köreit is. A kontinensen a társadalmi és politikai erőviszonyok eltolódnak a haladás javára; a konzervativizmus értékes szövetségeseiket veszíti; köztük azokat a papokat, akik készek tudomásul venni a fejlődés irányát, és szükség esetén korszerűen átgondolják nézeteiket, hovatartozásukat. Latin-Amerika politikai életében természetesen továbbra is a haladó pártok és erők képviselik a döntő tényezőt. De a „föld alatti egyház” kész segítséget nyújtani a rajta kívül zajló forradalomnak.

Chilében az 1964-ben győztes kereszténydemokrácia 1970-ben átadni kényszerült a stafétabotot. De bebizonyította, hogy elismeri a latin-amerikai változások parancsoló szükségességét: az elnökválasztás kongresszusi menetében a baloldali jelöltjére szavazott.

A latin-amerikai katolikus papok tanújelét adták, hogy tudják, mi a teendőjük: döntő pillanatokban a haladás, nem pedig a visszahúzó erők oldalára állnak.

Anca Voican